

Máriás József

„Az igazak emlékezete áldott”

Arcképvázlat a teológus, a tudós és az író Makkai Sándorról

Nagy Béla sárospataki református teológiai professzor 1916-ban, a Losoncon tartott teológiai értekezleten ismerte meg az erdélyi – közelebről: mezőszéki – lelkipásztort: Makkai Sándort. Kezdeményezésére a Tiszáninneni Református Egyházkerület 1917. június 14-én Miskolcon tartott közgyűlése egyhangúlag megválasztotta és meghívta őt a sárospataki főiskola megüresedett gyakorlati teológiai tanszékére nyilvános rendes tanárnak és főiskolai lelkésznek. A háború vérvizatarának éveiben a főiskola megújulását magasabb célok érdekében szerették volna elérni: „azt akarták, hogy a pataki főiskolát tegyük lelki és szellemi központjává a református magyar megújulásnak, legalábbis a felvidéki országrészben”. A pataki szellem kimunkálását, megújítását célzó feladat termékenyítő hatással volt a huszonhét éves professzorra, az ott töltött esztendő tovább érlelte benne nevelő eszméit, lendületet adott az egyház belső életét megreformálni kívánó gondolatok kimunkálására. Pataki munkássága mindössze egy évig tartott. 1918 nyarán elfogadta a kolozsvári református teológia meghívását, s visszatért az őt felnevelő anya-egyházkerületbe. Távoztakor a Sárospataki Református Főiskola Értesítője jegyzi fel róla: „nagy tudásával, hatalmas munkaerejével, állandó munkakészségével, lebilincselő előadás-módjával vívta ki a tanári kar és az ifjúság nagyrabecsülését”.

Ily elismerő szavak olvastakor természetesen felvetődik az olvasóban, hogy ki is volt Makkai Sándor, aki évekkel, évtizedekkel később is szeretettel emlékezett vissza az ott töltött esztendőre, termékeny szellemi munkára serkentő nyugalomra, csendre? A választ a leghitelesebb forrásból, a *Szolgalatom* című, 1944-ben írt teológiai önéletrajzából ismerhetjük meg, amely vezérfonalként szolgál számunkra az életút bemutatására, nyomon követésére.

Édesapja a több évszázados múltra visszatekintő, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem kezdeményezésére létrejött híres nagyenyedi református kollégium tanára volt. Makkai Sándor 125 évvel ezelőtt, 1890. május 13-án született. Gimnáziumi tanulmányait Kolozsváron kezdte, Nagyenyeden folytatta, Sepsiszentgyörgyön érettségizett. 1908–1912 között a kolozsvári református teológián készült élethivatására, ahol – többek közt – Ravasz László tett rá életre szóló szellemi hatást. A teológia elvégzésével egy időben szerzett 1912-ben bölcsészdoktori címet.

1912–1915 között hitoktató lelkész Kolozsváron, 1915–1917 között meghívott lelkész Vajdakamaráson. Az ebben az időszakban írt tanulmányai révén, továbbá a Ravasz László által szerkesztett *Protestáns Szemle* és *Az Út* című folyóiratok meghívott munkatársaként, az azokban közölt írásaiért nyert elismerést és hírnevet magának.

Sárospatakról hazatérve, a kolozsvári teológián folytatja az elmélyült tudományos munkát. A katedrán töltött nyolc év alatt sorra jelennek meg tanulmányai, könyvei. Tanári

1 tudomány és társadalom

krédója: „a teológia az élő és megelevenítő Ige tudománya”; Ige-hirdetése, tudományos munkássága alapelvének tekinti, hogy „ne én próbáljak értelmet adni neki, hanem ő adjon értelmet és célt az én életemnek”. 1922–1926 között a tanítás mellett az Erdélyi Református Egyházkerület püspökhelyettes főjegyzőjeként szolgálja egyházát. 1926-ban őt választják meg az egyházkerület püspökévé. A Trianonban kisebbségi sorsba vetett magyarság kálváriás éveiben kell helytállnia; a „kisebbségi szegyenkalodában” küzdve, vergődve kereste „a szabaddá tevő igazságot”. Tíz év múlva lemond hivataláról és elfogadja a debreceni teológia meghívását, ahol újabb másfél évtizednyi idő ad teret és lehetőséget a kutató munkának, a tanításnak, a szépirodalmi alkotásnak. 1951. július 19-én hunyt el Budapesten.

A katedrán és a püspöki székből

Makkai Sándor személyében nem csupán a tanulmányok, kötetek hosszú sorát közlő tudós teológus professzor emlékét tiszteljük és ápoljuk kegyelettel, hanem az erdélyi egyházkormányzat jeles őrállóját és kiváló irodalmi művek alkotóját is. Alig lépett a kolozsvári teológia katedrájára, 1918 decemberében Erdélybe bevonul a román hadsereg. A berendezkedő új hatalom intézkedések sorozatával számolja fel a magyarság intézményeit, teszi mind elviselhetetlenebbé az életet. „A magyarság visszahúzódott a család, az iskola és a templom szentélyébe.” A magyar tudományegyetem megszüntetésével, a magyar kulturális egyesületek és intézmények munkájának ellehetetlenítését követően „teológiai fakultásunk Kolozsvár és Erdély szellemi életének egyik legkiemelkedőbb tényezőjévé vált”.

Az új történelmi helyzetben ráruházott szerepben világosan megfogalmazta cselekvési programját: „A romantikus, irreális, tétlen és sérelmező magyar magatartással szemben a tényekhez való alkalmazkodást kellett hirdetnem, de nem a megalkuvást, hanem az örök magyar értékekkel való elszakíthatatlan egységben az adottságok és lehetőségek szorgalmatos, leleményes és szeretettől áthatott felhasználását a magyar testvérközösség javára. Nyíltan rámutattam valamennyi könyvemben, hogy a magyar embereszmény csakis evangéliumi lehet s a magyar jövőnek egyedül Krisztus az Ura, aki a mi számunkra is az út, az igazság és az élet.” A szabaddá tevő igazság szolgálatába állt. *A Hogyan tanítsuk a vallást?* című cikksorozatában részletesen kifejti a vallástanítás lényegét, célját: „a vallástanítás nem ismeretközlés, s célja nem lecketudás, hanem a gyermek vallásos építése”. Ez a gondolat plántálódik át a magasabb szintű, a gyakorlati teológia témakörében írott tanulmányaiba, könyveibe, amelyekbe beépül – és külön kötetben is összegződik a vajdakamarási lelkészi évek tapasztalata is. A kisebbségi létbe való sodródás még hangsúlyosabbá tette azt az elvárást, hogy „a lekipásztorkodásnak alkalmazkodnia kell a magyar nép lelkéhez és életviszonyaihoz”. Tanárként s később püspökként is az egyház életének alappillérei közé sorolta az igehirdetés, a tanítás, a lelki-gondozás, a nemes szellemű népkultúra művelése és terjesztése, a református életközösség és szeretetmunkásság erősítése terén végzendő lekipásztori szolgálatot. Mindvégig különös gondot fordított az ifjúság nevelésére. „Református keresztyén öntudatom és álláspontom szerint olyan ifjúságot kell nevelni, amely az élet egész vonalán öntudatosan vállalja nemzeti és egyéni küldetésének súlyos, szent misszióját. Nemcsak lelkesedő, a jóért rajongó, idealizmusában fennkölt ifjúságot akarok, hanem öntudatosan nemes ifjúságot. (...) Valósággal reszketek az elgondolásától annak az önámító pedagógiának, mely a magyar

ifjúságot nemzeti érzésében és erkölcsi lelkületében reális történelemszemlélet és öntudatos bünszemlélet nélkül eresztené neki a jövődönék.”

A Kolozsváron megkezdett munkát 1936 júliusától a debreceni Hittudományi Kar professzoraként folytatja. E hely – a Sárospatakon töltött tanévhez hasonlóan – a „nyugalom szigete” lett számára, ahol teljes erővel a „szellemi munkára” koncentrálnak. Tanulmányokban, könyvekben oly elődökre hivatkozott, mint az önnevelő Bethlen Gábor, az ébresztő Zrínyi Miklós, a sorshordozó Széchenyi István, a kultúrpolitikus Eötvös József, a kisebbségi előképet adó Mikó Imre.

Nehéz, az erdélyi magyarságra s azon belül a református egyházra nézve is küzdelmes körülmények közt végezhetette egyházkormányzati tevékenységét. Beköszönő beszédében a „lelki nemzet nevelése”-nek igényét és feladatát jelölte meg: „eljött az ideje annak, hogy összes sorsdöntő kérdéseink megoldásában egy döntő és irányító törvényt kövessünk: mindenütt, mindenben komolyan venni, életre-halálra komolyan venni Krisztus evangéliumát. Jövődönk kulcsává lett az, hogy becsületbeli dolognak tudjuk-e tartani és bizonyítani református keresztyén voltunkat”. Elképzeléseit, terveit, nézeteit az *Erdélyi református problémák* című előadásában összegezte, fektette le cselekvési programját: az istentiszteletek reformját, a vallástanítás megújítását, az egyházi fegyelmezés szabályozását, a lelkészképzés és nevelés reformját, a belmisszió megerősítését, a külmisszió megindítását...

Tíz év áldásos püspöki szolgálat után, 1936. május 15-én – az erdélyi egyházi és magyar közéleti fórumok, személyiségek általános megdöbbenésére – lemondott püspöki hivataláról. Teológiai önéletrajzában ennek személyes, őszinte magyarozatát adja: „Nem a munkába fáradtam és betegedtem bele, hanem olyan meddő küzdelmekbe, amelyeket mind imperialistábbá és reakciósabbá váló kormányzattal legelemibb jogainkért és ősi intézményeinkért folytatva, mindinkább éreznem kellett, hogy tevékenységem már nem előmozdítja, hanem akadályozza egyházam, népem érdekeit. (...) Lassanként halmozódott fel lelkemben a kisebbségi kategóriának tarthatatlanságát, lehetetlenségét, a nemzeti és emberi méltósággal összeegyeztethetetlen voltát éreztető tapasztalások betegítő mérge is. Voltak aztán súlyos csalódásaim, amelyek munkám belső arcvonala értek.” Őszinte emberi kitárulkozás, amelyet el kell fogadni, megértéssel, empátiával, együttérzéssel kell értelmezni! Ő Debrecenben is egyházát szolgálta, nemzetének jövőjét munkálta.

Döntése, mint jeleztük, távozása hatalmas vihart kavart. A sok elmarasztaló, disszonáns hangot mellőzve, idézzük gróf Bánffy Miklós, az egyházkerület főgondnokának elismerő szavait: „A lelkek ébredésének hősi korszaka volt ez a tíz év.” Az ő műve volt amaz újszellem, „mely közösségünket betölti, és a tevékeny szeretet élő egyházává teszi”.

A magyar fa sorsa

A tudós professzor, az egyházáért önfeláldozóan szolgáló püspök nem zárkózott be az előadóterem és az egyházkerületi hivatal elefántcsonttoronyába, részt vállalt az erdélyi magyarság sorskérdéseit fölvető, az identitását és hagyományait őrző közszolgálatban is. Hallatta hangját s arra odafigyelt kora társadalma. Tekintélye, megnyilatkozásai a véleményformálás hatásos csatornáiként alakították a kisebbségbe jutott magyar nemzeti közösség gondolkodását, cselekvését.

A húszas évek elején robbant ki az Ady-pör, amely az akkor nemrég elhunyt alkotó költészetét tette vita tárgyává. Makkai Sándor a református diákszövetség tagjai kérésére

1 Tudomány és társadalom

vállalkozott arra, hogy elmélyüljön Ady Endre költészetének tanulmányozásába, segítse az ifjúság tájékozódását. A nép-nemzeti irodalmi kánonban szocializálódott korabeli társadalom vehemens elutasítással fogadta „az új idők új dalait” éneklő poéta költészetét. A vádak súlyosak voltak: gögös nemzetköziség és hazafiatlanság, satnya érzékiség és erkölcstelenség, nagyképű homályosság és érthetlenség, beteg tagadása minden pozitív erkölcsi értéknek, a romlás és halál dicsőítése, a bűnbánat komolytalansága, a vallásosság affektálása, nem tiszteli a törvényt, megrontja az ifjúságot...

Makkai Sándor – „súlyos lelkiismereti feladat”-ként fogadja a diákság felkérését – a tudós komolyságával, elemző és értékelő precizitásával, empátiával közelítő lélekkel mélyül el az Ady-életmű tanulmányozásába, hozzásegítve kortársait s a mai olvasót is e korszaknyitó életmű megértéséhez, befogadásához és értékeléséhez. Tanulmánya első soraiban leszögezi, hogy a helyes állásfoglalás nem a tiltás, nem az elhallgatás, hanem „csakis a legalaposabb, legkomolyabb, legemberibb és legmegértőbb ismeret alapján álló, igazán nevelői ismertetés, az igazság és a szeretet lelke által vezetett és irányított olvastatás által”. Ady költészetét kórképnek és kórképnek tekint, amely hozzásegíthet az eszmei, társadalmi áramlatok megismeréséhez, föltárja előttünk a korabeli politikai és szociális bűnöket, amelyek a háborúhoz, az országdaraboláshoz vezettek.

Fölhívja a figyelmet Ady költészetének csodálatos nyelvi értékeire. Verseiben „benne érezzük minden mézét és illatát a régmúlt virágoknak, anélkül, hogy elszáradt csokrot szagolnánk. A múltnak nem a szénája, hanem a lelke illatozik benne, és ez a lélek ma is és a jövőben is az egyedül teremtő tényezője a magyar nyelvnek”. Ezzel egyenrangú pozitívum közt említi, hogy szakítani tudott a magyar költészet addigi terméketlenségével, sivárságával, azzal szemben „őszinte, élőlevení képe és megtestesítője (lett) egy tényleg létező, de szomorú és szükségszerű magyar öntudatnak”. Makkai Sándor határozottan cáfolta az Adynak felrótt hazafiatlanságot. Bár nem írt dicsőítő himnuszokat a hazáról, „mégsem jelenti azt, hogy a szeretet hiányzott volna belőle e föld iránt, csakhogy ez a szeretet tragikus, komor, kritikus volt, hasonló és rokon a Széchenyiéhez. (...) ...a saját megérzése és meggyőződése alapján joga volt a saját korára és nemzedékére vonatkozóan úgy látni, ahogy látott s belső jeleit feltárni egy katasztrófának, mely az ő hite szerint ezek miatt fog bekövetkezni.” Ezért semmiképp sem elutasítás, megvetés kell hogy öveze őt. Ellenkezőleg: „a magyar ifjúságnak (...) le kell vonnia az Ady szomorú sorshirdetésének élő tanulságait: a magyarságnak mássá, újjá kell lennie”.

Külön fejezetet szentel Ady Endre szerelmi költészetének értelmezésére. Ő nem a szerelem eszményítésére törekedett. Sajatossága, minden addigi költői gyakorlattól eltérő jegye, hogy alanyainak „nincs saját arcuk, hanem mindenik a költő arcával néz ránk, csak tükrei és transzparensai Ady Endrének”. S ezt nem is rejtette véka alá: „magam szeretem, ha szeretlek”. Párizs is nem közvetlen, hanem közvetetten, áttételesen hatott rá: „Ady Párizsban lett magyar költővé, ébredt rá fajával való sorsszerű azonosságára, zsenijének fajával terhes nagyságára (...) mindent fölébresztett benne, ami mélységében ott szunnyadt”.

A zseni sorsa, hogy kora nem ismeri fel költészetének valós értékeit, félreértelmezi énköltészetének üzeneteit, a szimbólumokba kódolt életlátást és -szemléletet. Kora értetlenül fogadta, mefisztói lelkületnek ítélte azt a belső küzdelmet is, amely a verseiben vissza-visszatérő halálmotívumban öltött testet. Ez mégsem jelentett valamiféle halálkultuszt. „Ha egy költő nagyon sokat foglalkozik a halállal, az arra mutat, hogy nagyon

szereti az életet, és csaknem biztos, hogy a halálban is az életet dicsőíti”, halálverseiben „a legbensőbb és legmélyebb tartalom az élet nagy szeretete, amely a halál félelmében és árnyékában gyúl ki a legpirosabb glóriával”. Ő, aki magát a halál rokonának tekintette, „minden magyar költők között a legnagyobb, legizzóbb, legrajongóbb szerelmese volt az Életnek (...) ha nem lett volna az, aki magát és nemzetét a Halál tükrében szemlélve, halálos életszereléssel énekelje, akkor a halála után nem fakadhatott volna ki új magyar öntudat virága”.

Ugyanily értetlenség övezte Ady Endre Isten-hitét. Makkai Sándor hitelesen cáfolta, hogy Ady vallásosságában nyoma sincs semmiféle affektálásnak: „...életében az Istenhez térő bűnbánat hangja tényleg az utolsó hang, egész költészetének katarzisa és feloldása, csak hogy nem időrend szerint, hanem lelki életének folytonosan megújuló hullámszára szerint. Valahányszor ez a lélek hullámszásának legmélyebb és legmagasabb pontjáiért, mindig és mindenütt teljes, tragikus komolysággal és őszinteséggel zendült ki belőle a zsoltáros hang, a bűnbánatnak, a viaskodó hitnek, a szomjas Istenszerelemnek megrázó, hatalmas, szenvedélyes melódiája.” Makkai Sándor ebből korát meglepő következtetést vont le: Balassi Bálint óta „Ady az egyetlen magyar vallásos költő”. Érvései meggyőző megállapításokat tartalmaz: „Adyban szólalt meg igazán és egyedül az a magyar lélek, melyet saját nemzeti költészete ezen a téren soha nem táplált és nem ihletett, a bűneitől szabadulni akaró, a bűnben az Istent szerető és kereső, a megújulásért síró magyar Advent lelke.” Mikor fájdalom, kétségek gyötrik, ösztönösen, őszintén fakad ki: „Szeress engem, Istenem!” Makkai Sándor értelmezése szerint Ady a halálban „az Istenhez vezető utat ismerte fel (...) a haláltól menekült a bűnbánaton át Istenhez, mint a halál legyőző-jéhez, mint a győzhetetlen élethez (...) Költészetének az a sajátos mély és fenséges záróakkordja, hogy a kikerülhetetlen Halálban Istennel találkozik, Isten az élet és így a Halál az Élet.”

A *fekete zongora* című költeményének rejtelmes szimbólumvilága fémmjelzi a vele szemben megfogalmazott korabeli vádat: az „érthetetlenséget”. A költészetében megtestesülő új és sajátos látásmód, világnép, életszemlélet kívánta, hogy költői nyelve is addig szokatlan, ismeretlen utakon járjon. „Szimbolizáló fantáziája – adja meg a választ Makkai Sándor – egy egészen külön költői világot teremt, egy új természeti világrendet, melynek tényezői valóságukat mind az ő lelki funkcióiban bírják (...) a tömörítő szimbolizmusnak tartalmi és formai megértéséhez kétségtelenül szükséges az olvasó lelkének intuitív megfeszítése és magát adó behelyezkedése (...) Ady költészete sohasem szolgálhatja a versekben csak futó élvezést, szórakozást kereső lelkek szellemi fényűzését, mint valami könnyed szalonköltészet. Rászánást, áldozatot, komoly elmerülést kíván, s csakis az ilyen munkát jutalmazza meg kincseivel.”

Elmélyült, Ady költészetéből merített idézetekkel és motívumokkal teletűzdelt, alátámasztott tanulmányát máig ható és érvényes tanulsággal zárja: „Ady a magyar költő és a magyar faj sorsának felpanaszolásában sokszor és sokban vad, túlzott, keserű és igaztalan volt, de viszont kétségtelen, hogy Széchenyi óta és mellett leginkább tőle lehet tanulni kritikai hazaszeretetet, mely a nemzet sorsának és bajainak belső okait látja, fájjalja, mely a régi bűnök ellen öntudatos harcra készlet és önámítás nélkül, világosan hirdeti, hogy a nemzetnek, ha élni akar, a maga életét kell élnie, hogy egyetemes értékű emberi életet kell a maga módján termelnie, s hogy saját vezetését csak saját legértékesebb szellemű és jellemű fiaira kell bízni.”

1 tudomány és társadalom

*

A veszített háború után, a trianoni döntéssel új helyzetbe sodort erdélyi magyarság egy része, mintegy kétszázézer személy – kényszerből vagy önként – a távozás, a menekvés, a szülőföldtől történő fájdalmas elszakadás útját választotta. Az Erdélyben maradtaknak, „a nemzetnek, ha élni akar”, meg kellett találnia a megmaradás, az identitásőrzés, a fejlődés cselekvő realitását generáló életlehetőségeket. Erre nyújtott távlatos programot a Kós Károly, Paál Árpád, Zágoni István által írott *Kiáltó Szó* (1920), amely Kós Károly visszaemlékezése szerint, „az impériumváltozás valóságának tudomásulvételével egyidejűleg bejelentette a Romániához csatolt magyarság igényét a maga emberi és nemzettársadalmi életjogának elismertetésére és megvalósítására”. A passzivitás, az elzárkózás falait kívánták lerombolni, Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros ezeresztendős magyarságát felrázni: „Ébredj kétesztendős álmodból, szemedet nyisd ki; nézz széjjel és állj az új életben tusakodni kívánók közé! (...) ...építenünk kell, szervezkedjünk hát a munkára.” E törekvés ideológiája lett a transzszilvanizmus, az erdélyi szellem meghirdetése, kimunkálása, melyet, a politikai önszervezkedésen túl, az erdélyi irodalom jelesei vállaltak fel és valósítottak meg. Az Erdélyi Szépművés Céh kiadványait, a Kemény János báró által kezdeményezett marosvécsi írótalálkozók, az *Erdélyi Helikon* irodalmi lap, a Kuncz Aladár által kezdeményezett „vallani és vállalni” vita, az Erdélyi Fialatok megújító szellemisége, a Vásárhelyi Találkozó... mind-mind ennek a szolgálatában álltak.

A szellemi értékteremtés és -őrzés folyamatában számottevő részt vállalt Makkai Sándor, aki előadásaival, tanulmányaival maga is kereste a kibontakozás lehetséges útjait. „A kisebbségek vannak hivatva, már csak szükségképpen, a helyzetükből következő szenvedéseiknél fogva is egy nemesebb humánus, egy egyetemesebb emberi szellemiség, egy a nemzeteket összekötő kultúra és végre az igazi embertestvériség nagyszerű és gyógyító jövőjének előkészítésére.” (*Közönség és irodalom*, 1929) Tanításának lényegére utalnak az alábbi gondolatok is: „...kritikai nemzetszeretetre, tehát nemzeti bűnismertetre és átértékelésre van szükségünk múltunk, szellemiségünk minden vonatkozásában ahhoz, hogy az elveszített földi impériumot lélekben és igazságban való impériummal tudjuk pótolni s a kis nemzetek és a többségi nemzetdarabnak egyedül lehető úton, a lelki és műveltségbeli nagyság útján vívjuk ki létjogunkat és igazságunkat a világ ítélőszéke előtt.”

Már az Ady tanulmányban megírta, megfogalmazta: „a magyarságnak mássá, újjá kell lennie”. Miként és hogyan valósulhat ez meg? Az utak, módok keresésében jelentős szerepet szántak az erdélyi történelmi múlt megidézésének. Volt miből meríteniük, hisz a transzszilván tudat történelmi időkre tekintett vissza: Erdély már Szent István király korában sajátos státust élvező vajdaságként, valamiféle autonómiát élvező provinciaként tartozott a magyar királyi jogar alá. A történelem alapot és támpontokat nyújtott a kisebbségbe sodort erdélyi magyarság önépítéséhez, identitásának, hagyományainak, kultúrájának, intézményrendszerének őrzéséhez, a kezdetektől sován, beolvasztó gyűlöletpolitikát hirdető és gyakorló román hatalommal szemben.

Ilyen szándékkal idézte meg Makkai Sándor a nagy erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor személyiségét, lelki arcát az *Egyedül* (1929) című írásában. Az 1541-től – „két pogány közt egy hazában” élő erdélyi, partiumi és felső-magyarországi magyarság – százötven éven át több-kevesebb sikerrel megvalósított/megőrzött önállóság emblemikus személyisége volt „a Nagy Fejedelem”, akiben „a halálra ítélt magyar nemzet életosztőne

testesült meg”. Életútjának, tetteinek mélyreható elemzése során kimutatja „az építő, a szolgáló lángelme”, „a vasból kovácsolt törhetetlen jellem”, „az ország-alkotó géniusz” cselekedeteinek indítékait, mozgató rugóit, azt a személyiséget, aki „egyéni életét nem tudta soha a közügytől elválasztva szemlélni, viszont a közügyet sem képes másképp nézni, mint saját ügyének”. Külön hangsúlyozza Bethlen Gábor kultúrateremtő munkáját, akadémia-teremtő kezdeményezését. Benne a „leverhetetlen magyar életerő biztató fénye” ragyogott fel Erdély szellemi égboltján. Ő, aki „a magyar természet és lélek legjobb tulajdonságainak hordozója lett”, felismerte Bécs nemtelen szándékát: „a magyar lelket, a sajátos és öncélú magyar lételemet semmisítené meg”. Kora olvasójának nem volt nehéz e szavakban felismerni mily nagy előd útján kell járnia, mily életcélokot kell maga elé tűznie, mily veszedelmekkel kell szembenéznie és küzdenie ahhoz, hogy megmaradhasson. Erő, Sors, Lélek – az írás alcímei iránytűként szolgáltak Makkai kortársai számára.

De e meggondolkoztató, önvizsgálatra serkentő írás folytatást kívánt, bővebb kifejtését a jelen parancsainak. Ehhez akart támpontokat, tájékozódást segítő szegletköveket kínálni a *Magunk revíziója* (1931) című terjedelmes esszéjében, amely – a kiváló Makkai-kutató: ifjú Fekete Károly szavait idézve – „a kisebbségi sors láttelele”-ként állt kortársai előtt.

A Kós Károly nevével fémjelzett *Kiáltó Szó* gyakorlatias szellemiségével szemben Makkai Sándor más utakon halad. Az erdélyiek sorsképletét nagyobb, tágabb összefüggésbe helyezve teszi vizsgálata tárgyává: „A mai világhelyzet, az emberiségnek ez a legnagyobb válsága viharos erővel kényszeríti a lelkeket életük gyökérig menő revíziójára.” Ő tehát a lélek revíziójára, a nemzeti öntudat gyökeres újraértelmezésére gondol. „Az erdélyi magyarság első és legfontosabb feladata a múlttól alkotott felfogásának olyan revíziója, amely kizárja az életellenes előítéleteket s az önvédelemnek és az önállításnak egészséges formáját teremti meg.” Végleg le kell számolni a makacs elzárkózás politikájával, gyakorlatával, lélekben és igazságban kell kiépítenünk, létrehozunk a magunk kisebbségi impériumát. A csodavárás, a megalkuvó előítélet, balsorsunk okait csak külső okokban kereső és látó magaratás helyett az élet igazságának a felismerésére inti és szólítja kortársait. Szent István, IV. Béla, Bethlen Gábor, Széchenyi István – „a nemzet megújuló életét jelentő nemzeti hősök” – példájával buzdít önvizsgálatra, cselekvésre. „... az erdélyi magyarságnak a magyar örökségben gyökerező és azon felépülő, de önálló szellemi életet kell kifejlesztenie, amely öntudatosan keresi és munkálja az egyetemesen emberi értékeket.” Lelki egységet, szervezetséget, összefogást hirdet, erkölcsi felelősséget és jóakaratot, a szeretet isteni parancsának tiszteletben tartását, közös és arányos áldozathozatalt az egyházak és az oktatási intézmények fenntartásához, megőrzéséhez. Szavainak tanító és egyházvezető szolgálata adott szilárd hátteret és hitelt. Pár évvel később – a kortársak szemében – ez a hitelt, ez az életakarát és tanítást rendült meg abban a személyes döntésben, hogy lemond püspöki székéről és elfogadva a debreceni teológia meghívását, áttelepül Magyarországra. A hír valósággal sokkolta Erdély magyar társadalmát, azt követően hatalmas sajtópolémia bontakozott ki. A Makkai-vita lángja az addiginál is magasabbra csapott a *Nem lehet* című, a budapesti *Láthatár* folyóirat 1937. évi 2. számában közölt cikk nyomán, amelynek írója, életének személyes, megszenvedett tanulságaként, a kisebbségi életet létparadoxonként tételezi.

A nemzetiségi kérdés megoldását keresők általában politikai szempontok és kritériumok alapján közelítenek a témához. Makkai Sándor más utat választ: „én ez alkalommal nem politikai szempontból nézem azt a kérdést, amellyel foglalkozni kívánok, hanem a legmé-

1 Tudomány és társadalom

lyebb gyökerében: a humánus sorsát illetően”. Meglátása, tapasztalata szerint az előbbi út – a bonyolódó „társadalmi, jogi és kulturális viszonylatok” miatt – nem járható, mivel „a kérdés megoldásának igazi emberi lehetőségei: a belátás és a méltányosság is mindinkább hátrébe szorulnak”. Következésképp: „a kisebbségi kérdés megoldhatatlan... (...) nem tudom elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését, mert magát a kisebbségi »kategóriát« tartom emberhez méltatlannak és emberileg lehetetlennek”. A korábban fellángoló nacionalizmusok, barna és vörös színnel mázolt diktatúrákban a kisebbségi sors „elvileg és lényegileg is lehetetlenné és tarthatatlanná vált (...) az ember csak a saját nemzeti közösségében érezheti és teheti magát emberré”. Azt maga is tudja, hogy a kisebbségi lét nem máról holnapra válik lehetetlenné, „hiszen szolgáskorban, lefokozott életformák között hosszú időig el lehet tengődni, de nem lehet fejlődésképes nemzeti életet élni, ez pedig az új Európában annyit jelent, hogy nem lehet embernek lenni. (...) legmélyebb gyökerében elviselhetetlen, mert merőben ellenkezik az emberi méltósággal, és ez az, amit Európa lelkiismeretének – ha ugyan van lelkiismerete – nem szabadna eltűnie és nem lehetne elhordoznia.” Fölveti a megcsönkített, meggyengített anyaország felelősségét is, főleg azon polgáraiét, akik „a nemzeti élet teljességét élhetik, nem tudják átérezni annak hiányát”, mert „akik nem élhetik azt, azok sokszor maguk sem tudnak számot adni maguknak arról, hogy mi az, aminek hiányában szenvednek és sorvadnak” elszakított, elcsatolt magyar nemzeti közösségek milliói. (Lásd: 2004. december 5. – M. J.)

Elismeréssel szól a kisebbség szellemi és erkölcsi heroikus küzdelméről, de ismételtlen kijelenti: önmagukban, távlatokban gondolkodva esélytelenek. Következtetése máig ható tanulságokat hordoz: „Mindezek és az el nem mondottak pedig egyáltalán nem magát a kisebbséget vádolják, hanem ma még meg nem érett vádat emelnek annak a világnak a lelkiismerete ellen, amely elég könnyelmű vagy elég gonosz volt ahhoz, hogy egy nagy történelmi hivatást betöltött és Európa egyensúlyát biztosító nemzetet úgy dobáljon szét, hogy annak tagjai lassan, de biztosan elvérezzenek és szétmálljanak. (...) A mi kisebbségbe jutott véreink, idegen nacionalizmusok testében, legnemesebb életcéljuk szerint tétlenségre kárhoztatva, mellőzve, teljesen ártatlanul és méltatlanul lenézve, emberi méltóságukban szenvednek olyan kibeszélhetetlen sérelmet, amely a világtörténelem e leg-sötétebb korszakának valamikor rettenetes ítéletévé fog válni.” Ezzel ezt az igen súlyos kérdést kiemelte a maga által megélt erdélyi közegből és általános emberi, mondhatjuk, univerzális, egyetemes sorsproblémaként tárta kortársai elé.

Makkai Sándor írása Erdélyben és az anyaországban is hatalmas vihart kavart. A korabeli vita anyagát a Héttorony Könyvkiadó által 1989-ben megjelentetett kötet – *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája* – tette hozzáférhetővé a későbbi nemzedékek számára. Ennek, mintegy „folytatása” a marosvásárhelyi Mentor kiadónál megjelent kötet – *Lehet – nem lehet. Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)* –, amelyben fél századdal későbbi erdélyi kiváló szellemi személyiségek gondolják tovább a kisebbségi létértelmezéseket. A közelmúlt és a jelen tanulságait, tapasztalatait és következtetéseit hordozó hozzászólásokból a kiváló kovásznai filozófus és tanár, Fábíán Ernő (1934–2001) tanulmányából – *Amiért nem lehet és a lehetőség* – a Makkai Sándoréval összecsengő néhány gondolatot: „A nemzeti öntudat Európájában a kisebbségi lét nemcsak gyakorlatilag, hanem elvileg és lényegileg is tarthatatlan.” Az indoklás sem marad el. „A totális rendszerben a nemzeti kisebbségek – az átkeresztelve »egyenjogúsított« nemzetiségek – kiszorulnak a

döntéshozatalból. Minden döntés, intézkedés, még azok is, melyek őket érintik, nélkülük történik. Olyan alattvalók, akiknek egyetlen kötelességük az engedelmesség – virtuális lelkesedéssel színezve.” Makkai Sándor írása – Fábíán Ernő szerint – „A *Nem lehet* az »erdélyi gondolat« revíziója is. Ebben az értelemben – ha nyelviileg idegenül is hangzik – a revízió revíziója”, azaz felülbírlása mindannak, amit a *Magunk revíziójában* még oly magabiztosan és hittel megfogalmazott. Hogy mennyire volt igaza arra az utóbbi évtizedekben az elszakított területeken bekövetkezett súlyos demográfiai, népesedési apadás jelzi a legszemléletesebben: Erdély, a Felvidék, a Délvidék, Kárpátalja magyarságának a közel száz évvel ezelőtt megkezdődött, napjainkban is folytatódó kivándorlása, feltartóztathatatlan processzusa.

Makkai Sándor maga is magányos, sorstépte magyar fa lett. Gyökerei mélyen fúródtak Erdély talajába, de az idők vihara lelket szikkasztó nyara, lelket dermesztő tele erősebb lett, mint a gyökér, melyet a zord széljárás kiszakított a szülőföld talajából. A tudós professzor és az egyházat felelősséggel kormányzó püspök is csak ember volt, akit legyűrt az idő. Ennek folyamatát képezik le, más eszközökkel, a szellem más útjain járva: a szépirodalom elvontabb, a súlyos tanulságokat, tapasztalatokat más-más dimenzióba transzponálva.

„Költő akartam lenni”

Az ifjú teológust is megérintette a Múza szele, személyes kötődésű költeményeit *Számadás* címen kötetbe foglalva is megjelentette, 1912-ben. Szerelem, halál, zsánerképek, vallásos, bibliai ihletésű költemények alkotják azt a témakört, amely bennük megfogalmazódik, a századfordulóra jellemző nép-nemzeti irodalmi irányzat stílusesszüközveivel. Bennük nyoma sincs az Ady Endre által fémjelzett költői forradalomnak, a *Nyugat* által képviselt új irányzatnak. Az önmagával szemben oly szigorú ifjú felismerhette, hogy ez az út számára nem járható. Az 1944-ben írott önéletrajzában, amelyre fentebb többször hivatkoztunk, erre a döntésre is találunk autentikus magyarázatot: „Hét esztendeig nem foglalkoztam azután szépirodalommal s egészen rendkívüli körülményeknek kellett jönniük, hogy a nemzeti szolgálat egyik módjaként, ismét a tintásüvegbe mártsam tollamat.” Ez a hét esztendő átívelte a háborút, új történelmi helyzetet teremtett: Magyarország feldarabolásával Erdély román uralom alá került. Az erdélyi magyarság identitásának őrzése, a megváltozott körülményeivel való szembenézés hivatása és felelőssége, egy új életstratégia kidolgozása az írók vállára nehezedett. Az otthon maradtak – Reményik Sándor, Áprily Lajos, Berde Mária, Karácsony Benő, Tabéry Géza, Tompa László – mellé felsorakoztak a hazatérők – Kós Károly, Benedek Elek, Kuncz Aladár, Tamási Áron, Bánffy Miklós – s együtt teremtik meg, dolgozzák ki a transzszilvanizmus ideológiáját, műveikkel is e cél szolgálatába szegődnek. E törekvést teszi magáévá Makkai Sándor is: „Mi önmagában és önmagáért is helytálló erdélyi magyar irodalmat szerettünk volna kisarjasztani és gyümölcsöztetni az eddig annyira mellőzött »vidék kemény talajából«”. Prózaí alkotásaival, tanulmányaival, Makkai Sándor is e törekvések megvalósítóinak hadrendjébe áll: „...ezt a munkát szolgálatom egyik részének és módjának tekintettem”. Ennek első gyümölcse a *Holttenger* című regény, melyben a Vajdakamaráson eltöltött papi szolgálat esztendei és a világháború, valamint az azt követő impériumváltozás előszele testesül meg. A sáros, elzárt, kultúrájában és életvitelében visszamaradt mezőségi falu, Virágos megrázó kor- és kórképét, megrendítő példázatát adja egy valamikor színmagyar

1 Tudomány és társadalom

lakosságú vidék sorvadásának, szórványosodásának. Dr. Katona László tiszteletes úr lélek- és társadalomépítő álmokkal lép a kicsiny falu szószékére, de csakhamar szembe találja magát a szegénység, a nincstelenség, a babonák világával, a még mindig meglévő feudális viszonyokkal, a szegénység fölött basáskodó, helyzetükkel visszaélő, a kiszolgáltatottakat lenéző gazdatisztekkel, hivatalnokokkal, a tagosítást ellenző, birtokához az ősiség jogán ragaszkodó gróffal. Idézzük csak a főszolgabíró szavait: „Legnagyobb baj ezzel a néhány magyar faluval van, itt Mezővásár körül. Ezek többnyire paraszti sorba süllyedt kurtanemesek ivadécai. Nem akarnak cselédkedni. A román parasztsággal félsz annyi baj sincs. Alázatosak, engedelmesek, igénytelenek.” Mindeközben pópáik vezényletével már egy új világ, a maguk, az eljövendő román impérium előkészítésére szervezkednek.

Katona László úgy érzi, ő a szószéken túl is felelősséggel tartozik a rábízottakért. Tagosítási elgondolásai, hitelszövetkezet-alapítási szándéka, a szellemi felemelkedést, a maradiságot leküzdő álmai sorra elbuknak a maradi gondolkodás és a prikulicsok képzeletvilágában megrekedt falu ellenállása miatt. Törekvésében vigasza és támogatója a tanítónő, Edit kisasszony. A köztük szövődő érzelmi kapcsolat szerelemmé érik, erőt s buzdítást ad Lászlónak. A falut előntő gyilkos járvány idején, dacolva a falu ellenséges viszonyulásával, értük cselekszik, fellármázza az egészségügyi hatóságokat a sok emberéletet elragadó kór megfékezéséért. A falu ezt az önmaga elleni támadásnak minősíti, egyöntetűen szembefordul papjával, ami végleg ellehetetleníti lelkési szolgálatának folytatását. A holttenger a mozdulatlanság, a sárba ragadottság metaforája, a Mezőség eljövendő sorsának tragikus vízióját vetíti elénk.

Következő kötete – *Megszólnak a kövek* (1925) – elbeszéléseket tartalmaz. A tematikájában változatos írások – Bethlen Gábor és a borissza fejedelemjelölt és I. Apafi Mihály kora, Apáczai Csere János kedvezőtlen fogadtatása, a sorvadó falusi egyházközség megmaradásért való küzdelem, a kollégiumi emlékek, képzeletbeli allegorikus személyek küzdelme, a megőrült banki tisztviselő tragédiája... – jobbára az írói fantázia termékei. Makkai Sándor írói hírnevét az Erdélyi Szépmíves Céh által 1926-ban kiadott *Ördögszékér* című történelmi regénye alapozta meg. Tárgya, cselekménye a XVII. század Erdélyébe vezet vissza bennünket, a Báthoriak, Bethlen Gábor fejedelemségének korába. A regény központi alakjai: Báthory Anna és Báthory Gábor – „két tüzes párdúc”, két fékezhetetlen „farkaskölyök”, kiknek sorsa az erkölcsi romlás. Bűneik – a kor hite és képzeletvilága szerint – kihat a társadalomra is, végveszedelemben sodorja a Bocskayt követő megszilárdulási folyamatot. A romlás folyamatában Bethlen Gábor jelentené a hathatós féket, de az ő erkölcsi szilárdsága, tisztasága nem fogadhatja el Anna felkínált kezét, szerelmét. A testvérpáron végzetes billogként marad rajta a testvérszerelm legendája. A veszedelemben sodródó kormányzás Gábor fejedelem meggyilkolásával zárul s kerül a mindig higgadt, kiváló diplomáciai érzékkel bíró Bethlen Gábor kezébe, kinek uralkodása Erdélyt Tündérkertté, önállóságát megőrző fejedelemséggé változtatja. A regény mintegy példázata a *Magunk revíziója* című könyvében oly nagy hangsúlyt nyert erkölcsi megigazulás szükségességének, a Jó és a Rossz küzdelmének.

E saját korában vitatott, de nagy sikerű regénye mintegy szimbolizálja Makkai Sándor történelmi ihletésű szépprózai műveinek sorozatát, amelyekben testet öltenek az *Egyéniség vára* című elbeszélésének hősei példázta eszmények: Öntudat király, Hit királyné, Hűség, Szelídség, Irgalmasság, Szeretet, Értelem és Akarat, illetve mindennek az ellenpólusai:

Önzés, Kapzsiság, Érzékiség, Mohóság, Kéjvágy, azon erkölcsi, humán jellemvonások, amelyek magyar történelmünket jó vagy rossz irányba terelték: *Ágnes* (1928), *Táltos király* (1934), *Sárga vihar* (1934), *Magyarok csillaga* (1937), *Élet fejedelme* (1939), *Mi, Ernyeiek* (1940), *Szép kísértet* (1942), *Szabad vagy!* (1943) Az egy percig sem kétséges, hogy Makkai Sándor kiknek a pártján áll: azokén, akik a nemzet egységét, felvirágoztatását, védelmét szolgálják, mindvégig és minden esetben a *Magunk revíziója* című munkájának szellemisége jegyében. Gondolkodásunk, magatartásunk csírái mindig belülről fakadnak. Az ő történelmi hősei – lengjenek ki bár pozitív vagy negatív irányba – ugyane morális töltetű küzdelmet folytatják, egymás ellenében vagy önnön lelkükben. A regényekben, tanulmányai szellemiségéhez hasonlatosan „a magyar lelki egység és testvértársadalom kialakítását kívántam szolgálni, melyhez értékes tanulságokat s megedzett képességeket adhat a szétszakítottság tüzes vihara is”.

Kora anyaországi és erdélyi elismeréseit mellőzve idézünk két újabb munkából, amely beszédesen jelzi a mai irodalmi kánon pálfordulását a konzervatív beállítottságú íróval szemben: „Mint közíró, mint elbeszélő és regényíró erkölcsi támpontokat épített ki az erdélyi magyar irodalom megújhodása számára.” (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* BE jelzettel szignált címszavából, 1994) „Makkai mint regényíró nemzetnevelőként lépett fel, az erdélyi magyarság önismeretét és helytállását kívánta biztosabb alapokra helyezni, ennek az erkölcsi jellegű feladatvállalásnak az eszközét látta abban a nemzeti önvizsgálatban és önkritikában, amelyet Ady költészetében ismert fel.” (Pomogáts Béla: *Magyar irodalom Erdélyben 1918–1944*. 2008)

Makkai Sándor ugyan elhagyta a kisebbségi sorsban sínylődő Erdélyt, de amint senkinek sem jut eszébe az évekkel korábban eltávozott Áprily Lajos erdélyiségét kétségbe vonni, úgy nem tehetjük vele sem. Akinek mégis eszébe jutna, ajánljuk, olvasson bele az *Örök Erdély* című könyvecskébe – könnyen hozzáférhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban – benne tetten érheti azt a mély lírai telítettségű személyi kötődést, amely őt a Maros folyóhoz, Nagyenyedhez, Kolozsvárhoz, Sepsiszentgyörgyhez fűzte.

Nem zárhatjuk a Makkai Sándor személyiségét megidéző sorainkat anélkül, hogy ne utalnánk kultuszának ébredésére. Ifjú Fekete Károly, a debreceni Református Teológiai Akadémia rektora – akit ez év elején választottak meg a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökévé – Makkai Sándor személyét „egyházunk egyik ébresztője”-ként aposztrofálja; 2011-ben Kolozsváron kiállítás keretében emlékeztek a nagy teológusra, püspökre. A Csíkszeredában 1998-ban, a Pro-Print Könyvkiadó által kiadott *Magunk revíziója* elé írott, rendkívüli bibliográfiai hitelességgel elénk tárt Pályakép – *A kisebbségi Létparadoxon tusája Makkai Sándorral* – szerzője, Ifj. Fekete Károly immár minden előítélettől mentes elemzésével kijelöli Makkai Sándor helyét a romániai magyar és az egyetemes magyar kultúra Panteonjában, mintegy posztumusz kárpótolva őt, hogy a Jánosházy György által szerkesztett *Erdélyi Panteon* (Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001) harmadik kötetében neki nem jutott hely.

Tanulmányunk címadó szavait a *Példabeszédek* könyvből kölcsönöztük, aligha találunk ennél kifejezőbb, Makkai Sándor életét és munkásságát megidéző írásunknak jobb, találóbb címet. Legyen áldott emléke, őrizzük és tiszteljük őt legkiválóbb elődeink sorában!